

Hume'un Ahlâk Görüşünde Duygunun Yeri

Yavuz Kılıç¹

Özet

Ahlâkın kaynağının ne olduğu; ahlâksal eylemi motive edenin ne olduğu; insan eylemlerini yöneten bir ilkenin/kuralın/yasanın olup olmadığı; eylemlerin değerlendirilmesinin akla göre mi yoksa duyguya göre mi yapıldığı geçmişte tartışıldığı gibi günümüzde de tartışılmaktadır. Bu yazıda, Hume'un bu sorulara verdiği yanıtlar ortaya konularak, Hume'un ahlâk görüşünde duygunun yeri gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Duygu, ahlâk duygusu, sempati, adalet, fayda, yarar

The Place of Sense in Hume's Philosophy of moral Abstract

There has been a discussion not only in the past but also in our time about what is the origin of moral; what is the basic motive underlying the moral action and if there is a principle/rule/law directing human conducts and are we supposed to evaluate the actions according to reason or sense. In this paper by illustrating the answers the questions mentioned above given by Hume, it will be tried to shed light the place of sense in Hume's philosophy of moral.

Key words: Sense/sentiment, moral sentiment/sense, sympathy, justice, usefulness, utility

Bütün çağlarda insanlar, neyin "iyi" neyin "kötü" olduğu ya da neyin "övgüye değer" neyin "yergiye layık" olduğu konusunda yargıda bulunmuştur. Genel olarak söyleyince, "iyi" ya da "kötü" olarak değerlendirilen eylemler ve yaşam biçimleri olmuş; iyinin ve kötünün ne olduğu ortaya konulmaya çalışılırken, "iyi"nin bir erdem, "en yüksek erdem" olduğu, "kötü"nün ise kaçınılması gereken, tiksinti verici bir şey olduğu öne sürülmüştür. "Övgüye değer" ve "yergiye layık" olan şeyin ise yine eylemler olduğu söylenmiş ve nasıl eylemde bulunursak "ahlâka uygun" eylemde bulunmuş olacağız; bir eylemin nasıl "övgüye değer" olacağı ahlâk/etik alanında İlkçağdan beri tartışılmıştır. Yine bu çerçevede, eylemlerin en son ereğinin ne olduğu; eylemlerimizi yöneten temel bir ilkenin olup olmadığı (yani farklı ilkelerin, sonuçta tek bir ilkeye geri götürülüp götürülemeyeceği); insan, eylemleri değerlendirirken, bunu akla göre mi yoksa bir duyguya göre mi yapmakta olduğu; hangi özellikleri taşıyan eylemlerin insanı mutlu kıldığı tartışılmış ve halen de tartışılmaktadır.

¹ Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

Bu yazıda, Hume'un ahlâk görüşüne "duygu" (ahlâk, adalet ve sempati duygusu) kavramı temele alınarak bakılacak ve Hume'da ahlâkın kaynağının ne olduğu; eylemlerin nasıl ve neye göre değerlendirildiği; ahlâksal eylemi motive edenin ne olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak, Hume'un görüşlerine geçmeden önce, başka bazı görüşlere kısaca bakmak uygun görünmektedir. Çünkü Hume'un bu konuda söylediklerinin değerini ortaya koyabilmek için aynı sorun hakkında öne sürülmüş görüşlere bakmak konunun doğası gereğidir. Bu türden görüşlere baktığımızda, Hume'un ahlâk görüşünün farkının ne olduğu ortaya konulabilir. Böyle bir bağlamda, Hume'un, Hutcheson'ın kuramını tekrar ettiğini, yeni bir şey söylemediğini öne süren görüşlerin doğru olup olmadığı da ancak Hutcheson'ın bu konudaki görüşlerine bakılarak ortaya konabilir.

* * *

İnsan eylemlerinin en son ereğinin mutluluk olduğu İlkçağdan beri öne sürülen görüşlerden biridir. İnsan eylemleri mutluluğu getirdiğinde övülmüş, mutsuzluğu getirdiğinde ise yerilmiştir. Mutluluğa götürmesi istenen eylemleri yöneten bir ilkenin/kuralın/yasanın olması gerektiği düşünülerek, filozoflar bu konuda bir ilke/kural/yasa aramıştır. Sözcüğü Sofistler, kendi bilgi anlayışlarına paralel olarak, "ahlâk kurallarının da çok değişik ve çeşitli olduğunu" öne sürerler. Buna göre, insanın mutluluğu da o anda kendisinin istek ve gereksinmelerine göre değişmektedir. Sofistlere göre, her yerde ve her zamanda geçerli olabilecek olan yasalar, ancak "doğa tarafından konulmuş yasalar" olabilir (Gökberk 1974:53). Kynikler okulunun kurucusu olan Antisthenes'e göre ise "yaşamın ereği mutluluktur" (Gökberk 1974:61). Yaşamın ereğinin mutluluk olduğunu öne süren ve mutluluğun erdemle ilgili olduğunu düşünen filozofların sayısı az değildir. Platon'un ve Aristoteles'in etik görüşlerinde de mutluluğun öncelikli bir yer aldığı görülür. Sözcüğü Aristoteles'te "iyinin ve mutluluğun yaşam biçimlerinden sayıldığı" ve "tüm yapılabilecek iyilerin en ucundaki şey" in mutluluk olduğu dile getirilir. Ne var ki, Aristoteles'in deyimiyle, adı konusunda anlaşma olsa da, mutluluğun ne olduğu ve ona nasıl ulaşılabileceği konusunda tartışma vardır (Aristoteles 1997:4-5). Aristoteles'e göre mutluluk, insanların peşinde koştuğu şeydir.²

Stoa felsefesinde akıl ve doğa özdeştir. Stoalı Marcus Aurelius'a göre, "insanın eylemi bütüne hizmet olmalıdır" (Akarsu 1982:71). İnsan böyle eylemde bulunduğu doğru eylemiş olacaktır. Stoa öğretisinde bir eylemin erdemli olup olmaması eylemde bulunanın bilgili ve aynı zamanda erdemli olup olmamasına bağlıdır. Stoa felsefesinde yaşamın asıl ereğinin mutluluk olduğu söylenemez. "İnsanın ereği, doğaya uygun yaşamaktır" (Arat 1979:16). Dolayısıyla, insan doğaya uygun yaşadığı zaman mutluluğu elde edebilir.

Epikuros'a göre de "felsefenin ereği insanı mutluluğa ulaştırmaktır, felsefenin kendisi, söz ve düşünme ile, bizi mutluluğa götüren eylemden başka bir şey değildir" (Akarsu 1982:77) Onda "ruhun sarsılmazlığı olan mutluluk en yüksek değerdir." İnsan için en yüksek erek ya da mutluluk ise ancak doğaya uygun bir yaşamda bulunabilir. Stoa öğretisinde olduğu gibi, Epikuros'da da "insan için doğaya uygun olma akla uygun

² Aristoteles etiği için temelde şu söylenebilir: onun etiğinde erdemli eylemde bulunmak insanı her zaman mutluluğa götürmeyebilir, ama erdemli olmanın kendisi, kendisi amaç olan erdemli eylem insanı mutlu kılar. [Bu bakımdan Aristoteles etiği mutluluk etiği olarak adlandırılmaz.]

olmadır", "erdem de sadece aklın bir işidir" (Akarsu 1982:65). Ancak, erdemler birer amaç değil, sadece doğru bir yaşam sürdürmek için araçlardır. Yani erdemler "ancak mutluluğa yaramaları, hizmet etmeleri bakımından değerli şeylerdir" (Gökberk 1974:108). Ayrıca, Epikuros, bütün eylemlerimizin ereğinin haz olması gerektiğini düşünmektedir.

Yukarıda adı geçen düşünürlerin "insanın eylemlerinin amacı nedir?", "erdemli bir yaşam nasıl olanaklıdır?" sorularını yanıtlamaya çalıştıkları söylenebilir. Bu filozoflarda, (Platon ve Aristoteles'i saymazsak) mutlu olmanın, erdemli olmanın ilkesi "doğaya uygun yaşamak"tır. Doğaya uygun yaşamakla 'ahlâka uygun eylemde bulunmak' aynı anlama gelir. Bu görüşlerde, insan eylemleri bakımından amaç edinilen şey ise mutlu olmak, mutluluğa erişmektir. Ama bu mutluluk genel olarak kişiye yöneliktir, yani kişinin nasıl mutlu olacağı temel tartışma konusu yapılmış, toplumun mutluluğu ikinci planda kalmıştır. Elbette toplumsal mutluluğu temele alan Platon'u, tek tek kişilerin mutluluğuyla ilgisinde, yine toplumsal mutluluğu ana tartışma konusu yapan Aristoteles'i burada belirtmek gerekir.

Eskiçağ düşünürlerinde gördüğümüz doğaya dönüş ya da doğaya uygun yaşama anlayışı bir başka biçimde 17. ve 18. yüzyıllarda da etkin bir görüş olarak tekrar ortaya çıkmıştır. Bu yüzyıllarda, Ortaçağda doğadan koparılan insanın yeniden doğayla bütünleştirilmesi çabası görülür. Bu bakımdan "doğa" kavramı, 17. ve 18. yüzyıl düşünürlerinin temel kavramlarından biri olmuştur. Özellikle Platon'un *Devlet* adlı yapıtını temele alan Yeniçağ düşünürleri, temelde tek tek kişilerin değil, toplumun mutluluğuna yönelik düşüncelerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Burada amaç edinilen şey, "olabildiğince çok sayıda insanın olabildiğince çok mutlu oluşudur" (Akarsu 1982:21).

17. ve 18. yüzyıl filozoflarında neyin ahlâklı olduğu ya da "ahlâksal iyi"nin ne olduğu konusunda merkeze alınan şey yine insan eylemleridir. Bu dönemde de, bir eylemi diğer bir eylemden daha değerli kılanın ne olduğu; insan eylemlerinin bir ahlâk kuralına ya da ilkesine dayanıp dayanmadığı; yaşamın ya da insan eylemlerinin en son ereğinin ne olduğu; eylemlerin nasıl doğaya ve akla uygun olabileceği; ahlâksal ayırmaların aklın mı yoksa duygunun mu işi olduğu soruları yanıtlanmaya çalışılmıştır.

Yeniçağda insan eylemlerini açıklamaya girişen filozoflardan biri olan Hobbes, eylemlerle ilgili ilkelerin olduğu düşüncesindedir. Hobbes'a göre bu ilkelere deneye ulaşılabilir, ama aynı zamanda bu ilkeler deneye temellendirilebilir. Eylem ilkelerini keşfetmek ise aklın işidir. Hobbes insanın eylemleriyle ilgili ilkelerin olduğu düşüncesini temellendirmek için doğa durumuna bakar. Doğa durumunda³ "herkesin herkese karşı daima savaş halinde" (1993:94) olduğunu hareket noktası olarak alan Hobbes, insanı, doğası gereği bencil ve kendisini koruma içgüdüleri olan bir varlık olarak görür. Doğa durumunda herkesin herkese karşı savaşıyor olması insanları barış ve güven ortamına geçmeye zorlamıştır. Bu yüzden Hobbes'ta ahlâksal olan, barış ve güven içinde bir yaşam sürdürmenin aracıdır: "bütün insanların iradi eylemleri ve eğilimleri, doyumsuz bir hayatın sadece elde edilmesine değil, güvence altına alınmasına yöneliktir"

³ Herkesin herkese karşı daima savaş halinde olduğu biçimindeki "doğa durumu" görüşünü ilk kez Hobbes'un öne sürdüğü düşünülmektedir. Oysa Hume bu görüşü ilk kez öne sürenin Hobbes olmadığını ve Platon'un da *Devlet*'in ikinci, üçüncü ve dördüncü kitaplarında çok benzer bir hipotezi çürütmeye çalıştığını söyler (Hume, 1962:189dipnot).

(1993:76). Kısaca söylenirse, Hobbes, ahlâklılığı, insanın kendini sevmesi ve insanın bencilliği ile açıklamaya çalışır.

Antikçağın pek çok düşünüründe en son erek olarak görülen mutluluk Hobbes'ta en son olan değildir. Çünkü o mutluluğu "insanın zaman zaman arzu ettiği şeyleri elde etmede sürekli başarı göstermesi, yani sürekli olarak muvaffak olması" diye görür. Başka deyişle mutluluk "bir nesneden diğerine, arzunun devamlı ilerleyişidir; bir şeyin elde edilmesi bir başka şeye giden yoldur sadece" (1993:55). Nitekim Hobbes'a göre "en son amaç" veya "en büyük iyilik" diye bir şey yoktur (1993:76). Söylenenlerden de anlaşılabilceği gibi, Hobbes'ta ahlâksal olanın üstün bir değeri yoktur, ahlâksal olan barış ve güven içinde yaşamak için sadece bir araçtır.⁴

Hobbes'a göre, güvenlik olmadan bireylerin mutlu olması olanaklı değildir. Bireyler güvenli bir ortama kavuşmak için çıkarına uygun davranmaktadır. Bu davranış, insan doğasında olduğu varsayılan "bencillik"ten kaynaklanmaktadır. Ne var ki, bu durum, insanın adil olamayacağı anlamına gelmez. Çünkü, Hobbes'un görüşünde insanın adil olması ve adil olmaması "davranışların akla uygun oluşu veya olmayışı anlamına gelir."⁵ Adil bir insan, eylemlerinin tümüyle adil olması için elinden gelen bütün dikkati gösteren bir insandır. İnsan eylemlerine adalete katan şey, kişinin, sahtekar olmaması, sözünden dönmemesidir. "Davranışın bu adilliği, adaletin bir erdem, adaletsizliğin ise bir kötülük olarak adlandırılması ile kastedilen şeydir." Hobbes, insanın gerçekleştireceği eylem görünürdeki faydasıyla belirlenmişse, o eylemin adaletle ilgili olmadığı düşüncesindedir (1993:109). Hobbes'un eylemin adaletli (adil) olması için faydayı temele almaması ya da eylem faydayla belirlenmişse adil eylem olamayacağını vurgulaması önemli görünüyor.

Eylem ilkelerinin kaynağını bilmenin yolu olarak yalnızca deneyi gören bir başka filozof da Locke'tur. Locke'a göre ahlâksal bir yargılamanın biricik doğal kaynağı, belli bir eylemin yararlı ya da zararlı oluşu hakkındaki deneyden başka bir şey olamaz. Locke'a göre "şeyler ancak haz ve acıya göre iyi ya da kötü olurlar." Bu bakımdan, haz doğuran, hazı arttıran, acının azalmasına neden olan şeye iyi, tersine ise kötü deriz (1993:157). Toplumun varlığı ve herkesin mutluluğu bakımından belli birtakım ahlâk kurallarına uymanın zorunlu olduğunu belirten Locke, bu kuralların insanları belli birtakım ilkeleri kabul etmekte birleştirdiğini düşünür. Locke'ta da mutluluk, Hobbes'ta olduğu gibi, süregiden bir şeyin adıdır. "Mutluluk ve mutsuzluk son sınırlarını bilemediğimiz iki ucun adıdır" (1993:172). Locke'un görüşünde ahlâksal olan haz ve acıya göre belirlenir, yani Locke eylemlerin sonuçlarına bakarak, haz ve acıya göre (iyi ve kötü diye) ahlâksal ayrımlar yapmaktadır. Locke da çoğu filozof gibi, ahlâklılıkla mutluluk arasında çok sıkı bir ilgi kurar.

Bilindiği gibi, Locke'un görüşünde "insanların birarada yaşamalarının ve kendilerini bir yöneticiye bağlı kılmalarının en büyük amacı, ... mülkiyetlerinin korunmasıdır" (1993:325). Deyim yerindeyse, devletlerin varlık nedeni özel mülkiyettir. Özel mülkiyetin güçlü koruyucusu ise değişmez doğa yasasıdır. Doğa yasasına uymak insanların

⁴ Hobbes'un görüşünde güvenliğin önemi büyüktür. Ona göre "devletin amacı bireysel güvenlidir" (1993:131). Ama, Hobbes'a 'güvenliğin amacı nedir?' diye sorarsak, sanırım 'mutluluktur' yanıtını da alabiliriz.

⁵ Hobbes davranıştan "insanların, barış ve birlik içinde yaşamaları ile ilgili nitelikleri" anlar (Hobbes, 1993:76).

ortak mutluluğuna katkı sağlar (1997:128). Doğa yasasına uygun yaşamak, onurlu bir yaşam sürmek demektir. Yani böyle bir yaşam, “barışı, uyumlu ilişkileri, dostluğu, cezadan kurtulmayı, güven içinde yaşamayı, mülkiyetimizin korunmasını, kısacası mutlu olmamızı sağlar” (1997:133).

Peki, Locke'ta onurlu ya da erdemli bir yaşam sürmek ne demektir? Ona göre erdem doğal akılla keşfedilir ve bu yüzden de yasanın gücüne sahiptir. Erdem hem kendi hem de başkası için iyi bir şey yapmaktır, kötülük ise zararlı bir şey yapmaktır (1993:240-241). Bu “iyi şey”in ne olduğu örtük olsa da, Locke'un bu görüşünü doğa yasasıyla ilgisinde düşünersek, her insanın erdemli bir yaşam sürmesi, iyi bir şey yapması olanaklı görünmüyor. Çünkü doğa yasası değişmez ve kesin olsa da, insanlar arasındaki farklılıklardan dolayı, bu yasadan bile haberi olmayan insanlar vardır. Dolayısıyla, erdem yasa gücüne sahip olması, her insanın bunun bilincinde olduğu sonucuna götürmez; sadece, her insanın bunu akılla keşfetme olanağı olduğu söylenebilir.

“Deneyci” diye adlandırılan filozoflardan Hobbes ve Locke'un ahlâk görüşlerinde duyguya yer yok gibidir. Her iki düşünür de ahlâk alanında ilke(ler) olması gerektiği ve bu ilke(ler)in akılla keşfedileceği, ortaya konabileceği noktasında ortak bir görüşe sahiptir. Ne var ki, “ahlâksal ayrımların kaynağı nedir?”⁶ sorusu her iki filozofun da açıkça sormadığı bir soru olarak kalır. Bu sorunun yanıtını arayan, ahlâk alanında “duygu”ya önemli ölçüde yer ayıran, ahlâksal ayrımların kaynağı olarak duyguyu gösteren Hutcheson olmuştur. Bir kez daha yinelersek, Hutcheson'ın buradaki sorusu, ahlâksal ayrımların kaynağına ilişkindir.

Yukarıda söylendiği gibi, Hume, ahlâksal ayrımların kaynağının ne olduğu konusunda Hutcheson'ın görüşlerine kimi bakımlardan benzer olan görüşler öne sürmüştür. Bu benzerlikleri -ve farklılıkları- görebilmek için, kısa da olsa, Hutcheson'ın bu konuda söylediklerine bakmak gerekiyor.

Hutcheson'a göre mutluluk bir tür duygu ya da hoş diyebileceğimiz duyguların devam eden durumu anlamına, mutsuzluk ise hoş olmayan duygular anlamına gelir (1971:205). Hutcheson'ın bu görüşünün Hobbes ve Locke'un görüşleri ile paralel olduğu söylenebilir. Çünkü o da Hobbes ve Locke gibi mutluluğu devam eden bir durum olarak görmektedir. O, mutluluğu hem kişiyle hem de kamuyla ilgisinde ele alır. Bu ilgi bağlamında ayırım, yararlı ya da zararlı olana göre yapılır: “yararlı”, kişiyi mutluluğa götüren, “zararlı” ise kişiyi mutsuzluğa götüren eylemlere denir. Bir de başkalarına mutluluk sağlayan eylemler kamusal olarak yararlı, tersi eylemler ise kamusal olarak zararlı diye adlandırılabilir. Bazı eylemler hem kamusal hem de özel olarak yararlı, bazı eylemler ise hem kamusal olarak hem de özel olarak zararlı olabilir (1971:205-206).

Hutcheson eylem ile ilgili olarak iki ilkenin, akıl ve duygulanım ya da tutkunun (yani güçlü duygulanımın) var olduğunu söyler. Ona göre “akıl, doğru önermeleri orta-

⁶ Bu yazıda, “ahlâksal ayrımlar” deyimini, Hobbes ve Locke'un görüşleri söz konusu olduğunda, eylemlerin birbirinden iyi ve kötü diye ayrılması anlamına gelir. Ama Hutcheson ve Hume'un görüşlerinde bu deyim, eylemlerin bazen iyi ve kötü diye birbirinden ayrılması, bazen da eylemlerin övgüye değer ve yergiye layık olması anlamında kullanılır. Bir eylemin övgüye mi değer yoksa yergiye mi layık olduğu, o eylemin (özellikle) kamuya yararlı ya da zararlı olmasına göre belirlenebilmektedir. Dolayısıyla, “ahlâksal ayrımların kaynağı nedir?” sorusuyla kast edilen, bir öylemin övgüye değer ya da yergiye layık olduğunu bize bir duygunun mu yoksa aklın mı söylediğidir.

ya çıkarma gücümüzün belirtisi olarak anlaşılır" (1971:213); ancak, akıl, duygulanım olmadan, eylemler arasında ayırım yapamaz. Çünkü, Hutcheson'a göre "en son amaçlar için akıl uyarıcı değildir" (1971:217). Başka deyişle, Hutcheson akıl ve duygu yetilerini birbirinden farklı olduğunu, farklı iş gördüklerini belirtir.

Hutcheson için de insanlığın mutluluğu kişinin mutluluğundan önce gelir ve bu yüzden kişi insanlığın mutluluğu için çalışmalıdır (1971:218). Bir yanda insanlığın mutluluğunun, öte yanda kişinin mutluluğunun söz konusu olduğu bir eylemde, kişinin kendi özel çıkarını düşünmemesi gerektiğini ona ahlâk duygusu (moral sense) söylemektedir. Kendi çıkarına öncelik veren kişi, ahlâk duygusu yüzünden yaşam boyu vicdan azabı çekecek ve hoşnutsuzluk duyacaktır. Hutcheson'a göre kişinin kamu yararına dönük olarak çalışılması gerektiğini söyleyen şey "ahlâk duygusu"dur (1971:220). Bu duygu doğal güçlerden biridir ve erdem ile kötülüğü bu duyguya göre algılayabilmekteyiz.

Ahlâk duygusu evrenseldir (1971:275). Hutcheson'a göre, insanların kamusal olarak faydalı eylemlerinin kendi amaçlarımızı destekler nitelikte olduğunu bize akıl verir, ama, bu eylemin onanmasını ancak ahlâk duygusu verebilir.

Hutcheson'ın görüşünde, ahlâk duygusu olmaksızın eylemlerin ahlâklı olup olmadığı konusunda hiçbir şey söylenemez. Kamusal olarak faydalı tüm eylemleri ahlâk duygusunun uygun bulmasının nedeni ise, bu tür eylemlerin "bütünün mutluluğunu ögütüyor" olmalarıdır (1971:233, 297). Hutcheson'da kamu yararına çalışma aynı zamanda bir ödevdir ve ödev insana bir zorunluluk da getirmektedir. Ona göre bir eylemin kamu yararına mı yoksa özel çıkara mı hizmet ettiğini akıl değil, ahlâk duygusu ortaya koyabilir (1971:229).

* * *

Hume'a gelinceye değin, ahlâk alanında bazı tartışmaların olduğunu görüyoruz: ahlâksal ayrımların neye dayandığı; ahlâkın temelini ne olduğu; eylemlerimizin dayandığı bir ilkenin olup olmadığı bu tartışmalardan birkaçıdır. Hobbes ve Locke ahlâksal ayrımlar yaparlar; ne var ki, bu ayrımları, akla dayalı olarak yapsalar da, hangi yetinin yaptığını soru konusu yapmazlar. Hutcheson ise ahlâksal ayrımları "ahlâk duygusu"na dayanarak yapar. Bu noktada Hume'un tespiti şudur:

"doğru ve yanlış [truth and falshood] ayırdetmemizi sağlayan yeti ile erdem ve kötülüğü ayırdetmemizi sağlayan yeti uzun zaman birbirine karıştırılmıştır...Oysa, yakın geçmişteki bir filozof [Hutcheson] en ikna edici kanıtlamalarla bize öğretmiştir ki, ahlâk şeylerin soyut yapısında yoktur, her tek varlığın duygusuna ya da beğenisine bağlıdır...Öyleyse ahlâk algılarının, anlama yetisinin işlemleri arasında değil, beğeniler ya da duygular arasında sınıflandırılmaları gerekir" (1976:10dipnot).

Hume, övgüye değer ya da yergiye layık olanın eylemler olduğunu söyler. Hume'a göre, övgüye değer olan ile akla uygun olan arasında, aynı şekilde yergiye layık olan ile akla uygun olmayan arasında bir ayırım yapmak zorunludur.

Hume insanların eylemlerinin ahlâksal nitelikte olmasının önkoşulu olarak özgürlüğü gösterir. Başka deyişle, Hume, herhangi bir eylemin ahlâksal olup olmadığını söyleyebilmemizden önce, özgürlüğün zaten olduğu bir ortamı varsaymaktadır. Ona göre,

"Özgürlüğün olmadığı yerde insanların hiçbir eylemi herhangi bir ahlâki niteliğe sahip olamaz, ne de övme ya da hoşlanmama konusu olabilir. Çünkü eylemler sadece iç karak-

ter, tutkular ve heyecanların işaretleri olmaları bakımından ahlâk duygumuzun objeleri olduğuna göre; bu ilkelerden değil de, tümüyle dış etkenlerden doğdukları durumlarda övgü ya da kınamaya yol açmaları imkansızdır" (1976:81).

Dolayısıyla, özgür bir biçimde eylemde bulunamayan ya da özgür bir toplumda yaşamayan birinin eylemlerini övmek ya da yermek olanaksızdır. Burada Hume, insanın gerçekleştireceği bir eylemin zorla ya da zorlamayla yapılabileceğini, bu yüzden de ahlâksal niteliğe sahip olamayacağını vurgulamaktadır.

Hutcheson'da olduğu gibi, Hume'da da ahlâklı bir insanı tanıyabilmenin yolu, onun eylemlerine bakmaktır. Ancak, göreceğimiz gibi, Hume, ahlâksal ayrımların ve genel olarak ahlâkın temelini ne olduğu konusunda Hobbes, Locke ve Hutcheson'dan farklı düşünmektedir.

İnsanların gerçekleştirdiği eylemlere bakarak, bu eylemleri gerçekleştiren kişinin adil olduğu ya da adil olmadığı üzerine sık sık yargıda bulunuruz. Hume'a göre, şeylerin doğasında varolan şey yargımızın, her bir insanın kendi içinde hissettiği şey ise duygunun ölçütüdür. Bu noktada Hume, "akıl, bu duygulanımları her zaman nasıl ayırabilir?" sorusunu sorar. Başka deyişle, Hume, "ahlâkın doğru kaynağını keşfetme" konusunda, hem duygunun hem de aklın övgü ve yergiyle ilgili tüm kararlar içine nereye kadar girdiğini" araştırır (1962:171-173, 285).

Hume'da iyi ve kötü, doğa ve ahlâk bütünüyle insansal duygu ve duygulanımlarla bağlantılı görülür (1987:169). Ama akıl da ahlâkla ilgili tüm kararlarda önemli bir paya sahiptir. Akıl, niteliklerin ve eylemlerin ne yönde olduğu konusunda bize bilgi verebilir ve eylemlerin, topluma ve bu eğilimdeki kişiye faydalı sonuçlarını gösterebilir. Elbette, kimi zaman farklı toplumsal koşullar, farklı pratik sonuçlar, farklı çıkarlar öne sürülebilir. Bu durumda da neyin doğru olduğunun belirlenebilmesi için akıl ya da yargılamaya gereklidir. Akıl, niteliklerin ve eylemlerin zararlı ya da faydalı eğilimleri konusunda bize bilgi verir, ancak ahlâksal bakımdan yermeyi ya da övmeyi (blame or approbation) ortaya koymada tek başına yeterli değildir. Zararlı eğilimleri değil de, faydalı olanı seçmek için, burada kendini gösterecek bir duygu gereklidir. Hume'a göre, bu duygu da "insanlığın mutluluğu için bir histen başka bir şey olamaz." Elbette burada akıl, çoğu eylemlerin ne yönde olduğu konusunda bize bilgi verir ve insan faydalı ve yararlı olana göre bir ayırım yapar (1962:286), ama eylemin yerilmesi ya da övülmesi onun işi değildir.

Burada Hume'un ahlâk görüşünü daha iyi anlamamız açısından bir noktayı belirtmemiz yararlı olabilir: Hume'da ahlâksal kararlar vermede (ahlâksal kararlar vermek bir değerlendirmeyi gerektirir), akıl ve duygu yetisi arasında bir birliklilik vardır. Hume'da ahlâksal kararlar vermede öncelik duyguda ya da akılda değildir. Duygu, hareket ettirici nedendir, ilk motiftir. Akıl ise değerlendirme yapabilme yetisidir. Eylemlerin değerlendirilmesinde önemli olan, her iki yetinin birlikte iş görmesidir. Çünkü, biri olmadığı zaman bir eylemin değerlendirilmesi zaten mümkün görünmüyor. Ona göre duygunun yardımı olmadan aklın tek başına tüm ahlâksal ayrımları kavramada yeterli olmadığı düşüncesi özellikle felsefede dikkate değerdir (1962:287). Yukarıda da vurgulandığı gibi, ahlâksal ayrımların yapılabilmesi için duygunun yardımı olması şarttır (bunu ilk belirten düşünür Hutcheson'dır), ama aklın yardımı olmadan eylemle ilgili bir değerlendirmenin yapılması da söz konusu değildir.

Bir eylemin yerilmesinde ya da övülmesinde etkin olan şey “duygu”dur. Hume, ahlâksal bir eylemi karmaşık bir nesne olarak gördüğünden, ancak eylemle ilgili tüm koşullar düşünüldüğünde ahlâk duygusu ile ilgili bazı genel gözlemlerin olabileceğini belirtir (1962:288-289). Hume, eylemin değerlendirilmesinde, o eylemin tüm koşullarının gözönünde bulundurulması gerektiğini belirtir. O, nesnesine uygun konuşulması gerektiğini, yani nesnenin ve eylemin bilinmesi ve araştırılması gerektiğini vurgular. Bu yapıldığında bizde, yerme ya da övme duygusu kalır (1962:291). Hume’da bir eylemi yermemiz ya da övmemiz, aynı zamanda ahlâksal ayrımlar da yapıyor olmamız demektir.

Bir eylemi yermemizden ya da övmemizden önce varsayılan şey, yerilen ya da övülen şeyle ilgili tüm koşulların bize verilmiş olduğudur. Ahlâksal kararlarda tüm durumlar ve ilişkiler öncelikli olarak bilinmelidir ve zihin, tümünün tasarlanmasından sevgi ya da nefret, saygı ya da küçük görme, övme ya da yerme hakkında yeni bir izlenim duyar. Ahlâksal düşüncelerde, tüm nesnelere ve onların birbirleri ile olan tüm ilişkilerini önceden bilmemiz gerekir ve bunların hepsini karşılaştırarak seçimimizi ya da övmemizi saptamalıyız (1962:290). Öyle görünüyor ki, Hume’da eylemle ilgili bir yargıda bulunmak ya da eylemi değerlendirmek için o eylemin yapıldığı koşulları, tüm ilişkileri bilmemiz gerekir.

Hume’a göre “anlama yetisinin çalışmalarında, bilinen durum ve ilişkilerden yeni olanı ve bilinmeyeni çıkarırız” (1962:290). Bu durum tüm bilimlerde aynıdır.

“Tüm bilimlerde zihnimiz bilinen ilişkilerden hareketle bilinmeyeni araştırır. Ama beğeni (taste) ya da dış güzellik konusundaki tüm kararlarda, tüm ilişkiler zaten göz için apaçiktir ve böylece nesnelere yapısına ve organlarımızın yeteneğine göre kayıtsızlık ya da tiksinti duygusunu hissetmeye başlarız” (1962:291).

Hume, ardarda meydana gelen övme ve yerme yargılamasının işi olamaz, ancak kalbin işi olabilir demektir. Hume övme ya da yermeyi “aktif bir his ya da duygu” olarak görür (1962:290). Ne var ki, övdüğümüz şey doğru ya da toplumsal bakımından adaletli olandır, yediğimiz şey ise yanlış ya da toplumsal bakımından zararlı olandır. Öyle görünüyor ki, Hume’un görüşünde, övme ve yerme birer duygu olsa da, eylemin değerlendirilmesinde, yani yargıda bulunmada akıl etkindir.

Hume’un övme ile yerme arasında yaptığı ayırım, ahlâksal iyi ile kötü arasında yaptığı ayırımla paralellik taşır. Hume, ahlâksal iyi ve kötüyü ayırma yolunu şu şekilde açıklar: Bir şeyin kendisi için istenmesi ve onun insan duygusu ya da duygulanımı ile uyum içinde olmasından ya da uyuşmasından dolayı istenmesi gerekir. Kendisi için istenmesi gerekirden kastedilen ise, herhangi bir “ücret ya da ödül olmadan, sadece etkileyen bir duygu, bir beğeni (taste) ya da his olarak doğrudan tatmin için istenmesidir” (1962:293-294). Hume’un bu düşüncesi, ahlâklılık ve ödev duygusuyla ilgi kurulduğunda daha iyi anlaşılabilirdi, ahlâklılık ve ödev duygusu hakkında öne sürdüklerine bakmak yararlı olabilir.

Hume, ahlâklılık ve ödev duygusunun başka herhangi bir motif olmadan bir eylemin gerçekleştirilmesinde belirleyici olabileceğini düşünür. Bir eylem, motif olmaksızın belli bir ödev duygusundan dolayı yerine getirilebilir (1997:415). Sözgelisi borç para alan biri borcunu adaletten dolayı değil (çünkü, adalet kamuya ilgilidir, alınan borç

gizli de olabileceğinden kamuyu ilgilendirmez), “ödev ve yükümlülük”ten dolayı geri öder (1997:416-418).⁷ Hume, burada sadece duyguyu dikkate alır. Başka deyişle, bu eylemi gerçekleştirmeye motif olan ödev duygusudur. Ama öte yandan, kişiye bir borcun ödenmesi gerektiğini, yükümlülüğü yerine getirmesinin doğru olacağını akıl söyler. Bu yüzden, burada sözkonusu olan “ahlâklılık” ya da ahlâklı bir eylemse, buna aklın karışmaması olanaklı görünmüyor. Hume, aklın ve beğenin sınırlarını çizerken onların özellikleri, yaptıkları iş üzerinde durur. Bunu bir kez daha yinelersek; akıl eylemi motive etmez, mutluluğu elde etmeyi ya da mutsuzluktan kaçınmayı bize öğreterek, sadece şiddetli arzu ya da eğilim taşıyan itkiyi yönetir; haz ve acı veren ve aynı zamanda mutluluğu oluşturan beğeni bir eyleme motif olur ve ilk kaynaktır ya da arzu ve istem için ilk dürtüdür. Akıl bilinen ya da varsayılan durumlardan ve ilişkilerden, gizlenenin ve bilinmeyenin keşfi için, tüm durumlarda ve ilişkilerde bize yol gösterir; beğeni ise, yeme ya da övme ile ilgili tamamen yeni bir duyguyu hissetmemizi sağlar (1962:294).

* * *

Hume'a göre eylemi motive eden şey, deyim yerindeyse, eylemin hareket ettirici nedeni “duygu”dur. Eylemler arasında ahlâksal ayrımlar yapmamızı sağlayan etkenlerden biri de yine “duygu”dur. Ne var ki bu “duygu”nun hangi duygu olduğu konusunda Hume kararsız gibi görünüyor. Çünkü Hume, ahlâksal ayrımların “ahlâk duygusu”na (1997:409) ya da “beğeni”ye, “his”se göre yapıldığını öne sürüyor. O, “ahlâksal ayrımlar bütünüyle haz ve acıyla ilgili duygulara dayanır” (1997:490), dediğinde ise ahlâksal ayrımların haz ve acıya dayandığını anlatmak istemektedir. Ahlâk duygusu bir yerde ahlâksal ayrımların kaynağı görülür, ama Hume, “sempati, ahlâksal ayrımların temel kaynağıdır” (1997:523) dediğinde, ilk duygunun sempati olduğunu dile getirmek istemektedir. Hume'un bu noktada da kalmaz. Çünkü o, ahlâksal kararlarda sürekli olarak faydaya başvurulduğunu belirtir (1962:231). Hume, bir eylemin faydasına göre o eylemi övmek (ya da yermek) gerektiğini düşünür (1962:219). Bu açıdan bakıldığında, fayda sanki ahlâk duygusunun da kaynağıymış gibi görünüyor.

Hume'da temel duygunun hangi duygu olduğunu, ahlâksal ayrımların hangi duygu ya da ilkeye dayandığını gösterebilmemiz için, adalet ve sempati duygularına bakmamız, bunları biraz açmamız ve faydayla adalet ve sempati duygularının birbirleriyle ilgilerini ortaya koymamız gerekli görünüyor. Bu gereklilik, Hume'un, ahlâkla ilgili temel duyguları sıralarken adalet ve sempatiye özel bir yer vermesinden kaynaklanmaktadır.

Hume'un görüşünde sempati adalet duygusundan önemli ölçüde farklıdır. Ona göre insanlığın ilkeleri ve sempati bütün duygularımızın içine öylesine girer ve öylesine büyük bir etki gösterir ki, en güçlü kınama ve övgüyü uyandırmayı olanaklı kılar (1962:231). Sempati bencil bir kökeni bulunmayan doğal bir duygudur. Sempati insan zihni üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğundan (1997:506), ahlâkla ilgili duygularımızı üretir. Burada Hume'un kabulü, sempatinin her insanda doğal olarak var olduğudur. Hume'a göre, doğa, insan zihninin organlarına, kendini beğenmişlik dediğimiz kendine özgü bir izlenim ya da his (emotion) üretmeye uygun belirli bir yatkınlık vermiştir. Zihnin buna uygun bir yapısı olmasaydı, bu tutkuya hiçbir zaman sahip olamaz-

⁷ Hume'a göre tüm ahlâksal spekülasyonların (akıl yürütmelerin) amacı, kendi ödevimizi bize öğretmektir (1962:172).

dık (1997:266).⁸ Hume'un bu kabulünün arkasında ise, daha temel bir kabul vardır: insan doğası değişmez bir yapıdadır ve dolayısıyla insan eylemlerinde de birörneklilik bulunur.

Her insanın kendine özgü ilgileri ve bunun sonucu olarak nefret ettikleri ve istedikleri vardır, ancak bunun başkalarını aynı derecede etkilemesi gerektiği varsayılmaz. Hume'a göre insan eylemlerinde yine de birörneklilik vardır.

"İnsan eylemlerinde birörneklilik hiç olmasaydı ve bu konuda oluşturabileceğimiz her deney düzensiz ve yasadışı olsaydı, insan üzerine herhangi bir genel gözlem edinmek imkansızlaşırdı ve düşünmeyle ne kadar inceden inceye sindirilmiş olursa olsun, hiçbir tecrübe işe yaramazdı" (1976:69-70).

Ne var ki, Hume bu birörnekliliği karakter, önyargı ve kanı farklılıklarına dek genişletmez. Çünkü "böylesine her bakımdan birörneklilik, doğanın hiçbir yerinde yoktur" (1976:70).

İnsanlar arasında karakter, kanı farklılıkları olsa da, insanı kendi türü konusunda kaygıya götüren bir duygu yine de vardır. Hume bu duyguya "sempati" diyor. Hume'a göre sempati "insan doğasında çok güçlü bir ilkedir (principle)." Sempati, dış objeler bakımından olduğu kadar, ahlâk konusunda da yargıda bulunurken, güzellik duygumuz üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (1997:493). Sempati, başka herhangi bir ilkenin yardımı olmadan, bize, eylemi övmemizi gerektiren bir duygu verir.

Kimi kötü hislerin kabalığı bizi rahatsız eder ve hoşumuza gitmez. Bize bu duyguyu veren ve acı duymamıza yol açan da sirayet etme (contagion) ve sempatidir (1962:257-258). Hume'da sempati temel duygudur. Sempati, bize başkalarının sevinçlerini ve acılarını yaşatır. Ancak sempati sayesinde genel iyiliği kendi isteklerimizin konusu yapabilir ve sempati ile bütünün çıkarlarından birçok noktada ayrılan, hatta ona karşı gelen kişisel çıkarlara karşı koyabiliriz.

Peki, sempati gibi bir duygu ya da ilke insanları aynı şeyden kaygılanmaya götürebilir mi? Hume'a göre herhangi bir insan çok duyarsızsa ya da mizaç bakımından bir bencilliği varsa, insanın mutluluğu ya da mutsuzluğundan pek de etkilenmez. Böyle bir insandan kötülük ve erdem hakkında da aynı derecede duyarsız bir tutum beklenebilir. Öte yandan, tüm ahlâki ayrımlar konusunda narin bir hisse eşlik eden, türümüzün çıkarları için candan bir kaygı her zaman bulunur. İnsanlar kendi türlerinin çıkarlarına tümüyle ilgisiz değildir (1962:225). Hume daha da uç bir noktaya giderek, kendi türdeşlerine sempatisi olmayan, saygı duymayan ve övgüye yönelen duygular hissetmeyen birisini bütün bütüne islah olmaz sayar ve "felsefede de bunun hiçbir ilacı olmadığını" belirtir (1987:169).

Ahlâksal ayrımlar büyük oranda, toplumun çıkarlarıyla ilgili niteliklerden ve karakterlerden ortaya çıkar. Bizim onları övmemiz ya da yermemize götüren şey o çıkar için

⁸ Hume, zihnin tüm algılarını izlenimler ve idealar diye ayırdığı gibi, izlenimleri de birincil ve ikincil izlenimler diye ayırır. İzlenimleri de duyum ve refleksiyon izlenimleri olarak iki türe ayırır. İlk türü tüm duyum izlenimleri ve tüm bedensel acılar ve hazlardır. İkinci türü ise tutkular ve onları andıran başka duygulardır (1997:257). İyilik ya da kötülükten, acı ya da hazdan doğan doğrudan tutkular vardır. Sözel istek, isteksizlik, sevinç, umut, umutsuzluk, korku, güven bu türden tutkulardır. Bir de kendini küçük görme, kendini beğenmişlik, hırs, kibir, sevgi, nefret, iğrenme, acıma, yüceönüllülük gibi dolaylı tutkular vardır. Her iki türünde de tutkuların derecesi kendi nesnelere doğasına bağlıdır (1997:311).

kaygımızın olmasıdır. Hume'un görüşünde, sempati, toplum için böylesine bir kaygıya götüren bir duygudur. Hume'da sempati, aynı zamanda başkasının haz ve acısını bize veren, kendimizin dışına çıkmamızı olanaklı kılan ilkedir (1997:494). Sempatiyi başkalarının eylemlerini düşünürken farkedebiliriz, ama giderek kendi eylemlerimize dek genişletiriz (1997:431). Söz gelişi, insanın mutluluğu üzerine düşünerek de haz alabiliriz. Elbette Hume'un söylediği, bir dolayımı gerektirir, yani başkasının haz ve acısını kendi hislerimize dönüştürebildiğimiz oranda başkasının haz ve acısından etkileniriz ve onların haz ve acısını dolaylı olarak yaşarız. Bu yüzden Hume'da "haz ve acı, insan zihninin başlıca kaynağı ya da eyleme geçirici ilkesi" olarak görülür (1997:490).

Bu söylenenlere bakılırsa, sempati kişiyle ilgilidir. Ne var ki, kişinin başkaları ya da toplum için kaygı duymasını sempati duygusu sağlar. Bu duygu kamusal ya da özel faydalılık görüşlerinden ortaya çıkmaz. Sempati, bencil olmayan doğal bir duygudur; insan doğasında güçlü bir ilkedir; ahlâksal ayrımlara eşlik eder; ahlâkla ilgili duygumuzu üretir; ahlâk konusunda yargıda bulunurken güzellik duygumuz üzerinde büyük bir etkisi vardır.

Oysa adalet, sempati gibi doğal bir duygu değildir. Hume her türden erdem duygusunu doğal bir şey olarak görmez. Adalet de bu erdemlerden biridir. Adalet, insanların uylaşımından doğmuştur, insanlığın durumu ve zorunluluğundan ortaya çıkan bir beceri ya da icat yoluyla haz ve övme üreten erdemlerden biridir (1997:427, 414).

Hume toplumsal erdemler (sadakât, onur, bağlılık, hayırseverlik vb.) arasında adalet özel bir yer verir. Çünkü o, 18. yüzyılın diğer filozoflarında olduğu gibi, tek tek bireylerin mutluluğuna değil, toplumun mutluluğuna yönelik olan, toplum için faydalı olan şeyle ilgilenir. Bu bakımdan Hume adaleti toplum için faydalı (useful) bulur. "Kamu yararı (utility) adaletin biricik kaynağıdır" (1962:183) diyen Hume'a göre, adalet, "insanlığın refahı ve toplumun varlığı için mutlak olarak gereklidir" (1962:199). Sosyal adalet ve sadakat gibi erdemler yüksek düzeyde yararlı ya da insanlığın mutluluğu için mutlak olarak zorunludur: ancak, bunlardan ileri gelen yarar her tek bireysel erdem sonucudur. Söz gelişi, toplumsal çıkarları (interests) artırmaya yönelik oldukları için dostluk, sadakat, doğruluk kendileri için övülür; ne var ki, bu erdemler bu temel üzerine bir kez kurulduktan sonra, kişinin kendi yaşamında avantajlar olarak da düşünülür (1962:238). Dolayısıyla, Hume'da adalet duygusu kamuyla, yararlı olanla, insanlığın mutluluğuyla ilgisinde düşünülmektedir; üstelik, insanlığın mutluluğu için de mutlak olarak zorunludur.

Öyle görünüyor ki, Hume'un görüşünde ahlâkın kökenini ya da temel kaynağını açıklayan, doğal olan, ilk duygu sempatidir. Ne var ki, Hume, kamuyla ilgisinde düşünülmesi gerekli olan erdemlerle "fayda" arasında kurduğu ilgiden dolayı, bu kez de fayda, ahlâkın kökenini açıklayan ilkeye dönüşmektedir. Çünkü Hume'da fayda toplumsal erdemlerden ayrı düşünülmez.

Hume'da övme ve yermenin kaynağı faydadır: "Ahlâksal bakımdan övgünün esas temeli herhangi bir niteliğin ya da eylemin faydasında yatar" (1962:285). Eylemlerin değeri ve kusuru (demerit) üzerine tüm ahlâksal kararlarda sürekli olarak faydaya başvurulur: fayda adalet, sadakat, onur, bağlılık ve iffet bakımından yüksek yarar sağlayan şeylerin biricik kaynağıdır. Faydalılık, "tüm diğer sosyal erdemlerden, yani insanlıktan, cömertlikten, hayırseverlikten, hatırşinaslıktan, merhametten, şefkatten ve ölçülülükten ayrılmaz." Kısacası, faydalılık, "insanlığa ve türdeşlerimize gönderimde bulunan ahlâkın en önemli parçasıdır" (1962:231). Faydalılık sadece belli bir amaca yönelimdir. Bu

yüzden, Hume'a göre, faydalılık ahlâk duygusunun bir kaynağı olursa ve bu faydalılık bencillik olarak düşünülmezse, buradan, faydalılığın toplumun mutluluğuna katkıda bulunduğu, övme ve iyi istememizi doğrudan doğruya kendisinin öğütlediği sonucu ortaya çıkar. Burada fayda, büyük oranda ahlâkın kökenini açıklayan bir ilke gibi görünmektedir (1962:219).

Hume'un ahlâk görüşünde kamusal yararın temelde yer aldığını söylememiz abartı olmasa gerek. Yarar öylesine temeldir ki, saygı ya da ahlâksal övmeyi belirleyebilmektedir. Hume'a göre saygı ya da ahlâksal övmenin ne düzeyde olacağı, kamu çıkarı ya da yararı üzerine yapılan refleksiyonla ortaya çıkar (1962:203). Faydalılık insanlığa, iyilik-severliğe, dostluğa, kamu ruhuna ve diğer sosyal erdemlere atfedilen değer (merit) kaynağı olmalıdır; çünkü faydalılık bağlılık, adalet, dürüstlük, namusluluk ve diğer saygıya değer niteliklere ve ilkelere yararı olan ahlâksal övmenin biricik kaynağıdır (1962:204).

Hume'un görüşlerini kısaca özetlersek, ahlâksal eylemi motive eden ilk kaynak, insanın en son amaçlarını gösteren, eylemi yermemizde ya da övmemizde etkin olan, insana haz ve acı veren şey **duygudur**. Sözkonusu olan haz ve acı başkasına aitse, başkasının haz ve acısını bize veren, kendimizin dışına çıkmamızı sağlayan duygunun adı **sempatidir**. Ahlâksal eylemi değerlendirme ise **akıl** ile **duygunun** işidir. **Akıl** tek başına, faydalı ve zararlı olana göre ayırım yapar. Dolayısıyla fayda akılla ilgisinde düşünülebilir. Bu açıdan **fayda** (ya da **yarar**)⁹ övme ve yermenin, ahlâk duygusunun ve ahlâkın temel kaynağıdır. **Ahlâk duygusunun** insanı yönelttiği nesne ise eylemlerdir.

Buraya dek söylenenlerden sonra, Hume'da 'ahlâkın kaynağı ya da ilkesi sempati midir yoksa fayda mıdır?' sorusunun yanıtı ne olabilir? Hume hem ahlâk duygusundan hem de sempati ya da adalet gibi ahlâkla ilgili duygulardan sıklıkla söz eder. Hume'un söylediklerine bakılırsa, haz ve acı da sadece birer duygudur. Demek ki, ahlâksal ayrımlarda etkin olan şey duygudur denildiğinde ya da ahlâksal ayrımlar sempatiye, haz ve acıya dayanır denildiğinde Hume, aynı şeyden, yani *duygudan* söz etmektedir.

Hume'un sempati ile fayda arasında kurduğu ilgi ise şöyle anlaşılabilir: fayda, genel iyiliği, toplumun çıkarlarını gözetme anlamına gelir. Sempati ile de genel iyiliği kendi isteklerimizin konusu yapabilir, kişisel çıkarlara karşı koyabiliriz. Sempati duygusu sayesinde toplumun çıkarlarıyla ilgili kaygı duyarız. Hume'un dediği gibi, sempati dışında, toplum için böylesine bir kaygıya götüren bir başka şey yoktur. Sempati duygusu toplumsal faydadan ortaya çıkmaz, ancak, toplumsal fayda ya da yarar sözkonusu olduğunda bu bizi kaygılanmaya götürür. Bu demektir ki, eylemi motive eden duygu(lar)dır, ama eylemin değerlendirilmesi (burada akıl etkilidir) faydaya göre yapılır. Sonuç olarak, Hume, her ne kadar, sempati duygusuna ahlâk görüşünde önemli bir yer vermiş olsa da, onun görüşünün faydacılığa daha yakın olduğu söylenebilir.

Yukarıda görüşlerine kısaca yer verdiğimiz Hobbes, Locke ve Hutcheson'un görüşleri ile Hume'un görüşü arasındaki benzerlik ve farklılıklar için de şunlar söylenebilir: Hobbes ve Locke ahlâksal ayrımların kaynağına bakmazlar. Ama bu ayrımları aklın yaptığını örtük olarak kabul ederler. Her iki düşünürde de eylem ilkelerinin kaynağını bilmenin yolu deneydir. Hobbes'da ahlâklılık, faydaya, eylemin sonuçlarına bakılarak açıklanmaz. Oysa Locke, eylemin sonuçlarına bakarak ahlâklılığı açıklamaya çalışır. Locke'un bu tutumu da faydacılığa yakındır. Hutcheson ise Hobbes ve Locke'un görüş-

⁹ Hume'un fayda, yarar ya da çıkar terimlerine farklı anlamlar yüklediğini söylemek zordur.

lerinden farklı olarak 'ahlâksal ayrımların kaynağı nedir?' sorusunu yanıtlamaya çalışır. Hutcheson'a göre, ahlâksal ayrımların kaynağı duygudur. Hume'da bu, hem duygu hem de akıldır denilebilir. Hutcheson'da eylemin kamu yararına mı yoksa özel çıkarı mı hizmet ettiğini akıl değil, ahlâk duygusu ortaya koyabilir. Oysa Hume'da bunu ortaya koyan akıldır. Hutcheson ve Hume'da ahlâklılık ya da ahlâksal ayrımlar toplumsal yarar ya da faydaya göre belirlenir. Bu bakımdan Hutcheson ve Hume'un görüşleri faydacı diye adlandırılabilir. Ne var ki, ahlâk görüşünde sempati duygusuna verdiği yerden dolayı, Hume'un düşüncesi Hutcheson'ın düşüncesinden ayrılır. Ayrıca Hume'un, "bir şeyin kendisi için istenmesi", yani "herhangi bir ödül olmadan, sadece etkileyen bir duygu, bir iç beğeni ya da his olarak doğrudan bir tatmin için istenmesi" gerekliliğini vurgulaması, onu Hobbes, Locke ve Hutcheson'ın görüşlerinden farklı kılar. Hume'un adı geçen düşünürlerden ayrıldığı nokta, (özellikle de ödev ve sorumluluk hakkında belirttikleri) aynı zamanda Kant'ın etik görüşüne yaklaştığı yerdir.

Kaynakça

- Akarsu, Bedîa, *Ahlâk Öğretileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982
- Arat, Necla, *18. Yüzyıl İngiliz Felsefesinde Etik ve Estetik Değerler Arasındaki İlgili Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979
- Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974
- Hobbes, Thomas, *Leviathan* (Çev. Semih Lim), YKY, İstanbul, 1993
- Hume, David, *Enquiries Concerning the Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, Oxford University Press, Glasgow-New York, 1962
- İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* (Çev. Oruç Aruoba), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976
- Essays: Moral, Political, and Literary*, Indianapolis, Liberty Fund, 1987
- İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul, 1997
- Hutcheson, Francis, *An Essay on the Nature and Conduct of the Passion and Affections* (Collected Works of F.Hutcheson), Volume II, Germany, 1971
- Locke, John, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* (Çev. Vehbi Hacıcadıroğlu), Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992
- *Political Writings*, Penguin, London, 1993
- *Political Essays*, (Edited by Mark Goldie), Cambridge University Press, Cambridge, 1997
- Platon, *Devlet*, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988